

“I spøgefuld sammenhæng lyver jeg altid ...”

– streger til et selvportræt i Holbergs Første Levnedsbrev

af Karen Skovgaard-Petersen

“I spøgefuld sammenhæng lyver jeg altid, i alvorlig sammenhæng sjældent,” erklærer Ludvig Holberg (1684-1754) mod slutningen af sit Første Levnedsbrev (1728).¹ Han taler om sin karakter og opførsel generelt, ikke specielt om denne selvbiografi. Men for læseren kan den frimodige indrømmelse nok forekomme foruroligende. Hvornår kan vi stole på ham og hvornår kan vi ikke?²

Holbergs tre latinske levnedsbreve udkom i henholdsvis 1728, 1737 og 1743. De er formelt set breve, skrevet som de er til en unavngiven ‘højfornem herre’, *vir perillustris*.³ Samme herre optræder desuden som udgiver af det Første Levnedsbrev. I lighed med Holbergs samtidige fiktionsværker – *Peder Paars* (1720), *Skæmtedigtene* (1722), *Metamorphosis* (1726) og komedierne (1723-25) – og i lighed med den noget senere roman *Niels Klim* (1741), foregiver Første Levnedsbrev at være udgivet af en anden person end forfatteren selv.

Denne fiktive udgiver, den højfornemme herre, er den første der kommer til orde i Første Levnedsbrev. Brevet var egentlig kun beregnet for hans øjne, fortæller han i et lille forord, og han udgiver det, som han videre forklarer, uden Holbergs vidende, men som en reaktion på den uretfærdige kritik Holberg har været udsat for. Gennem den

-
1. *In jocis semper mentior, in rebus seriis raro*, Holberg, Første Levnedsbrev, 1728, s. 208. Oversættelsen er Ole Thomsens i *Pessimist og Munter. En bog om Holberg* (under udgivelse). Øvrige oversættelser er mine egne.
 2. Da Holberg ni år senere genudgav teksten, nedtonede han sin egen upålidelighed og erklærede at han *af og til (nonnunquam)* løj i spøgefulde sammenhænge, og *aldrig (nunquam)* i vigtige anliggender.
 3. Der er gennem tiderne fremsat forskellige forslag til hvem der kunne være levnedsbrevens virkelige adressat. Allerede i Holbergs samtid blev der gættet på Frederik Rostgaard, og adskillige andre navne har senere været foreslået, se herom bl.a. C.W. Elberling, “Holbergiana quaedam”, *Danske Samlinger*, bd. 4, 1868-69, s. 273f., og Christian Bruun, *Om Ludvig Holbergs trede Epistler til en højfornem Herre*, Kbh. 1895, s. 9ff. Aage Kragelund tilslutter sig den almindelige opfattelse at der er tale om en fiktion. Han kendetegner i øvrigt *Vir Perillustris* som et ‘skygebillede’ af Tacitus fordi Holberg i begyndelsen af sit *Første Levnedsbrev* bruger Plinius den yngres to epistler om Vesuvus udbrud (*Ludvig Holberg. Citatkunstneren. Holberg og den yngre Plinius*, Kbh. 1962, s. 36f.).

fiktive udgiver kan Holberg således lade sig promovere med utilsløret begejstring. Han er, ifølge den højfornemme herre, vidtberømt, og selvbiografien er skrevet med “den sprudlende humor man kender ham for” med hans særlige talent for at gøre selv småting underholdende.⁴

Fiktionen fortsætter i selve brevet, hvor Holberg selv kommer til orde og henvender sig til sin ven, den højvelbårne herre. Holberg er anderledes beskeden på egne vegne: Kun nødtvungent, bedyrer han, og på den højvelbårne herres opfordring har han nedskrevet disse ligegyldige småting, som på ingen måde fortjener at blive set af andre, endsige udgivet på tryk.

Gennem alle tre levnedsbreve, men tydeligst i det første, leger Holberg med denne illusion om privathed. Alt er fortalt i fortrolighed, kun beregnet for den nære vens øjne. Til ham alene tør Holberg fx tilstå – i forbindelse med at han fortæller om sin udnævnelse til adjungeret professor i 1714 – sin afgrundsdybe uvidenhed om logikkens system af syllogismer. Og han beder indstændigt sin ven om ikke at røbe den.⁵ Over for venen lægger Holberg ikke skjul på at den slags i hans øjne er spild af tid: “Jeg burde have brugt et par dage på at lære dette fjollede system, men den tid har jeg aldrig fundet.”⁶ Så den fiktive fortrolighed bidrager kun til at fremhæve Holbergs arrogance over for denne spidsfindige universitetslærdom. For det underliggende budskab bliver jo så at ‘jeg behøver *netop* ikke lægge skjul på at jeg anser det for ligegyldigt’.

Hele kommunikationsrammen, adressaten og den intime fortrolighed, er en fiktion som Holberg kan lege med, til bl.a., som i dette eksempel, at gøre opmærksom at han ikke behøver ligge under for konventioner og akademiske normer. Men hvad så med alle de oplevelser Holberg fortæller om i selvbiografien? Hvad kan vi stole på – når han

-
4. *Cum variis casibus jactatus fuerit celeberrimus Autor ob crebras, quas facultatibus destitutus suscepit peregrinationes, vitaque illius turbarum satis ferax ob poemata satyrica, carmina jocularia & comœdias morales, quæ non leves illi molestias crearunt, editionem hujus epistolæ haud ingratham popularibus fore spero; præsertim cum solita illi scripta sit ingenii festivitate, quæ ipsas etiam nugas commendabiles reddit. Quo magis crisi civium expositus sit Autor, eò paratior erit audaciæ venia, in eo, quod Epistolam amico tantum scriptam, sed existimationi scribentis consulentem publici juris facere, inscio ipso, sustinuerim: poterit etiam eadem epistola de errore illos convincere, qui lingvâ danica nil neque scribi neque scribi posse autumarunt* (Holberg, Første Levnedsbrev, s. ii).
 5. *Sub fide silentii hæc dicta erunt, nam periculum est, ne vulgata tam crassa ignorantia risui scholasticorum me expositura sit* (Holberg, Første Levnedsbrev, s. 51).
 6. *Sæpe in mentem mihi venit aliquot dies his studiis impendere, sed nunquam Deus mihi hæc otia fecit* (Holberg, Første Levnedsbrev, s. 51).

så frimodigt erklærer at han altid lyver i spøgefulde sammenhænge? At troværdigheden har sine grænser, antyder han rundt omkring, og netop i sine særligt fortrolige bekendelser til den højfornemme herre.

Ganske vist forsikrer Holberg sin ven om sin kompromisløse forpligtelse på sandhed. Efter en dramatisk oplevelse på Middelhavet hvor det skib Holberg er ombord i, nær var blevet overfaldet af sørøvere, reflekterer han:

“Her kunne jeg jo godt have peppet min tørre beretning op og tilføjet opsigtsvækkende detaljer der ikke nødvendigvis var sande, sådan som mange gør fordi de prioriterer underholdende opspind over den tørre sandhed. Jeg kunne udbrede mig – for hvem ville kunne bevise at det var løgn? – om hvor mange timer vi kæmpede mod tyrkerne, hvor mange beviser på tapperhed vi lagde for dagen, hvor mange røvere der blev gennemboret af mit sværd og andet af samme slags. Men hvis dette værk skal kritiseres, skal det hellere være for dets tørhed end for dets praleri.”⁷

Umiddelbart er denne klare forsikring om oprigtighed naturligvis betryggende – men alligevel: Han minder os om at det ville være let nok at digte til, for hvem ville kunne bevise at det var løgn? Hvorfor fortæller han os det?

Senere stiller han sit drilske spørgsmålstejn ved beretningens troværdighed endnu tydeligere. Under sit andet pariserophold i 1725-26 – efter en længere redegørelse for problemerne i det parisiske teaterliv – bryder han af og henvender sig til den højfornemme herre med nogle betragtninger over hvad han *ikke* har skrevet om, nemlig livet ved hoffet:

7. *Poteram quidem heic sterilitati hujus opusculi succurrere addendo nonnulla magnificentius quam verius, uti solent non pauci, qui jucunda mendacia præferunt sterili veritati; poteram (quis enim mendacii argueret) recensere quot horas cum Turcis pugnavimus, quot virtutis specimina edidimus, quot prædones meo gladio confossi ceciderunt, & his similia. At, si notandum sit hoc opusculum, potius sterilitatis quam vaniloquentiæ notam incurrat ...* (Holberg, Første Levnedsbrev, s. 96-97).

“Du forventer måske at jeg også skriver noget om hoffet – og havde jeg haft med en ung mand, eller med en hofmand, at gøre, så ville jeg netop have udbredt mig i detaljer om kongens, dronningens, de kongeliges og de højadeliges udseende og personligheder. Jeg ville fortælle om hoffets forlystelser og underholdning og alt den slags, som jeg aldrig har set! For det skulle jo ikke hedde sig at jeg har tilbragt en ligegyldig tid i Frankrig og ikke interesseret mig for de ting der får andre mennesker til at rejse dertil. Men dette brev skriver jeg jo til en ven, en ven som ovenikøbet er filosof, og så vil jeg da hjertensgerne indrømme at jeg hverken så Versailles eller Fontainebleau. Det må du imidlertid love mig ikke at fortælle nogen. For hvis nu andre gerne ville høre hvad jeg havde at fortælle om disse sager, ville jeg sige at kongen så strålende ud, munter og frisk og kraftfuld, at dronningen forekom mig blid, from og mild, at hertugen af Bourbon så mørkladen og alvorlig ud, mens hertugen af Orleans forekom mig at være sin fars udtrykte billede. For hvem kunne beskyldte mig for at lyve? Det er jo alt sammen sandt – men det er kun noget jeg har hørt.”⁸

– Altså, hvis ikke Holberg netop skrev til sin gode ven, den højvelbårne herre, så ville han nok også have berettet om de kongelige sådan som folk forventer, for ikke at blive beskyldt for at have spildt sin tid i Paris. Til gengæld må vennen love ikke at røbe Holberg – for han kunne nemlig godt finde på at gøre det hvis andre skulle spørge ham.

8. *Expectas forsitan a me, Vir Illustrissime, ut de rebus etiam aulicis non nihil loquar. Si cum juvene aut viro aulico mihi res esset, sigillatim omnia ad statum aulæ pertinentia exponerem, accurato penicillo delinearem formam ac indolem Regis, Reginae, Principum regii sanguinis, aliorumque Purpuratorum, narrarem delicias aulæ, spectacula & id genus alia, quæ nunquam mihi videre contigit, ne fortè mihi objiceretur obscuram vitam in Gallia duxisse, eaque neglexisse, quæ sola e sedibus suis cient ac in Galliam attrahunt alios, at, cum epistola hæc scribatur amico, & quidem philosopho, non dubito rotundè fateri, me, neque Versaliam hac vice, neque Fontisbellaqueum vidisse. Sed hæc sub fide silentii dicta sunt: Nam, si quis alius ejusmodi rerum narrationem a me exigat, dicam Regem mihi visum egregiæ formæ, hilarem ac robustum, Reginam mitem, piam ac clementem, Ducem Bourbonensem subnigrum ac gravem, Ducem Aurelianensem ad Parentis imaginem expressum. Qvis enim mendacii argueret? nam vera ea sunt, sed quæ famâ accepi.* Holberg, Første Levnedsbrev, s. 185.

Her efterlader Holberg sin læser på gyngende grund. Det står i hans magt at lyve, minder han os eftertrykkeligt om. Men det gør han ikke over for sin fortrolige og kloge ven. Vennen bliver altså garant for at vi kan stole på Holberg i Levnedsbrevet. Men denne ven er jo selv en fiktion. Hvad kan vi så regne med?

Streger til et selvportræt – selvironi og selvforsvar

I det mindste må man sige at Holberg hermed gør tydeligt opmærksom på det element af konstruktion der er i al historieskrivning, herunder selvbiografi. Det gør han på flere måder. Han leger med sin læser i selve udvalget af episoder: Den der går til Første Levnedsbrev i forventning om at finde en regelret fremstilling af Holbergs liv og virke i de første 40 år af hans liv, bliver skuffet. Den muntre beretning giver ikke mange simple faktuelle og systematiske oplysninger – og dem der er, kommer dryppende nærmest *en passant*. Til gengæld bugner den af anekdoter, som, direkte eller indirekte, er streger i det portræt som Holberg tegner af sig selv. Og det selvportræt kan nok være værd at kigge nærmere på. Her skal jeg blot trække et par facetter frem.

Den muntert selvudleverende spøgelseshistorie i begyndelsen af Første Levnedsbrev handler om hvordan den meget unge Holberg, som er på besøg hos nogle fjerne slægtninge, sammen med husets tre sønner tilbringer en nat i rædsel over hvad de tror er et spøgelse og Fanden selv. Det viser sig imidlertid at spøgelse blot var den ene af brødrene, der havde søgt tilflugt i fodenden af de andres seng fordi huslæreren, som han delte seng med, var kommet fuld hjem og lå og snorkede højlydt – og nede i fodenden var han så kommet til at strejfe Holbergs fødder. Holberg blev skrækslagen, vækkede de to andre – og til sidst vågnede den tredje bror i fodenden og blev ligeså bange som de andre, hvorpå de alle brød ud i desperate bønner – bordbønner og hvad de ellers havde på deres begrænsede bønne-repertoire. Beretningen munder ud i nogle principielle overvejelser over eksistensen af ånder og gespenster. “Længe efter troede jeg ikke på dem”, erklærer Holberg, “men siden har jeg forstået at det gælder om at finde middelvejen mellem overtro og vantro”.

Spøgelseshistorien, der optager knap fire af de 12 sider Holberg bruger på sine første 18 år, har således et vist programmatisk præg. Han får på selvbiografiens første sider placeret sig selv på midelvejen mellem overtro og vantro – og som midelvejens mand i det hele taget. Og han fremstår som lystigt selvironisk.

Selvironien viser sig at være et gennemgående træk. Da Holberg som ung opholder sig et halvt års tid i Kristiansand, opnår han et, i egne øjne noget ufortjent, ry for alsidige sprogkundskaber, og han kan indkassere klækkelige beløb som sprogunderviser. Men han får konkurrence som fransklærer af en nyankommen hollandsk købmand. Det bliver til en duel på fransk sprog – og, tilstår Holberg, “formodentlig er det franske sprog aldrig blevet værre mishandlet” (*credo nunquam foedius dilaceratam fuisse linguam Gallicam*, s. 24).

Ligeledes lykkes det ham i Oxford at blive en efterspurgt musik- og sproglærer – igen til sin egen overraskelse, for han er udmærket klar over sine egne begrænsninger på begge områder. Men da eleverne typisk springer fra efter en måned, er der ingen der opdager det – og da det samtidig er skik at betale dobbelt løn den første måned, klager han ikke. Til gengæld kommer hans pædagogiske evner til kort over for de tre sønner af admiral Frederik Gedde i København. De er så uregerlige at Holberg ender med at se opgivende på når de river og flår i hinanden (s. 46). At hans franske sprogkundskaber ganske rigtigt er begrænsede, bliver siden tydeligt for ham, og for hans læsere, da han i Paris leder efter et sted at sove og benytter det franske ord ‘logie’ – og franskmændene tror han er på jagt efter en pige ved Lucie. “Han taler fransk som en tysk hund”, lyder en tjenestepiges dom over ham.

Selvbevidsthed: Horats, Juvenal, Cicero

Holberg har blik for den komik der ligger i at udstille egne svagheder. Men selvironien er parret med både selvforsvar og selvbevidsthed. Helt fra begyndelsen lader han den højfornemme herre gøre det klart at Holberg har været udsat for mange bryderier på grund af sit forfatterskab, som han tværtimod fortjener stor hæder for – ligesom han gør for at have løftet det danske sprog litterært.

Det bliver temaet i sidste del af det Første Levnedsbrev hvor Holberg holder mønstring både over sine litterære værker og over sin legemlige og psykiske habitus. Han vedstår sig talrige skavanker og uheldige egenskaber, især et utålmodigt gemyt, og erkender at han ved nogle lejligheder har reageret for hårdt og hidsigt. Men gennem det hele væver sig et forsvar mod al den uretfærdige kritik han har været udsat for, fra folk der ikke har forstået at han i sine satiriske tekster ikke angriber bestemte mennesker, men menneskelige fejl.

Alt dette foregår på latin. Og heri ligger nogle retoriske ressourcer, nogle muligheder for at lade antikke tekster klinge med som undertekster. På disse sidste sider har de antikke satiredigtere en fremtrædende plads. Sin utålmodighed med snaksalige omsvøb og svulstige ordflomme formulerer Holberg med ord hentet fra en satire af Horats, den muntert-fortvivlede skildring af hvordan Horats er blevet spået at hverken sygdom eller fjender vil gøre det af med ham – det vil derimod et ‘sladdervornt sludderhoved’ (*garrulus*). Siger Horats – og Holberg.⁹ Og Holberg fortsætter: ‘Der er også nogle der synes at jeg er alt for bidsk i mine satirer, langt ud over det tilladte’ – igen Horats’ ord,¹⁰ og lidt senere dukker en anden romersk satiriker, Juvenal, op da Holberg med hans ord erklærer: ‘Men mange undrer sig over at jeg har lyst til at udfolde mig på denne arena / ...’, dvs. satiredigtningen.¹¹

Som led i sit selvforsvar fremtræder Holberg på disse sider som en satiriker i traditionen fra Horats og Juvenal, taler med deres stemme og minder om den satiriske digtnings trange kår – dengang som nu og til hver en tid. Men han gør mere end det. I en fascinerende selvdissekering indrømmer han sin egen svaghed, sin hidsighed, som er desto mere kritisabel fordi han selv er moralfilosof. Denne argumentation henter han ord til andet hos Cicero. Han reflekterer over sig selv, sin egen utilstrækkelighed,

9. *Hunc neque dira venena, nec hosticus auferet ensis,
Nec laterum dolor, aut tussis, nec tarda podagra,
Garrulus hunc quando consumet cunqve.*

(Horats, Satire I 9, vers 29-33, citeret af Holberg, Første Levnedsbrev, s. 204, hvorfra der her gengives).

10. *Sunt etiam
Qvibus in Satyra videar nimis acer, & ultra
Legem tendere opus ...*

(Horats, Satire II, 1, vers 1-2. Citeret af Holberg i Første Levnedsbrev, s. 204, hvorfra der her gengives. Holberg har indsat ordet *etiam*).

11. *Mirantur non pauci, cur
– – hōc libuit decurrere campō.*

(Sidste linje er hentet fra Juvenals Satire 1, vers 19, citeret af Holberg i Første Levnedsbrev s. 205, hvorfra der her gengives. Verset lyder i sin helhed hos Juvenal: *Cur tamen hoc potius libeat decurrere campo* og handler om Juvenals egen beslutning om at blive satiredigter.

med Ciceros ord.¹² Han er ikke bare satiriker, han er også moralfilosof, der nu udøver en menneskekundskab han har lært af Cicero – og gør det til selvindsigt.

Cicero dukker snart efter op igen. På Levnedsbrevets sidste side erklærer Holberg i en henvendelse til den højfornemme herre: ‘For din læselyst virker daglig stadig mere ansporende på min skrivelyst. Fra dig alene høster jeg rigelig løn for mine anstrengelser. Du er glad for mine skrifter og du finder det stort og ærefuldt for Danmark at vi nu kan undvære fremmede bøger i morallære.’¹³

Holberg er bevidst om sin egen indsats. Nu behøver vi ikke længere ty til udenlandske forfattere – nu kan vi læse om moralske emner på dansk. Og selvbevidstheden har en væsentlig ekstra dimension. For passagen er en tæt parafrase af Cicero, der i en af sine filosofiske dialoger erklærer: “Jeg personlig finder også belønning for mine anstrengelser ved at se, at der er ældre mennesker, som er glade ved mine skrifter; deres læselyst virker daglig ansporende på min skrivelyst, og jeg har opdaget, at der er flere af dem, end jeg først troede. For romere er det også et stort og ærefuldt mål at nå så vidt, at de kan undvære den græske filosofiske litteratur.”¹⁴

Det er et ganske markant litterært lån. Ved at overtage Ciceros ord om sin egen indsats markerer Holberg at hans arbejde med at skrive moralfilosofisk litteratur på dansk er at betragte som en parallel til den bedrift Cicero øvede ved at omplante græsk moralfilosofi til latin, så romerne ikke længere måtte ty til græksprogede filosoffer.

12. *ut enim grammaticum se professus quispiam barbaramente loquatur, aut, si absurdè canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior est, quod in eo ipso peccet, cujus profitetur scientiam: Sic Philosophus in vitæ ratione peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitæ professus delinquit in vita.* (Cicero, *Tusculanae disputationes* II 4, 12, citeret af Holberg i Første Levnedsbrev, s. 206, hvorfra der her gengives).

13. *Nam tuo legendi studio meum scribendi studium vehementius indies incitatur. A te solo largam capio laboris mei messem, qui libris meis aqviescis, quiqve magnificum illud ac gloriosum nomini Danico putas, ut peregrinis de doctrina morum literis amplius non egeamus* (Holberg, Første Levnedsbrev, s. 212).

14. Cicero, *De Divinatione* II, 2, 5: *Equidem ex iis etiam fructum capio laboris mei, qui iam aetate proveci in nostris libris adqviescunt, quorum studio legendi meum scribendi studium vehementius in dies incitatur; quos quidem plures quam rebar esse cognovi. Magnificum illud etiam Romanisque hominibus gloriosum, ut Graecis de philosophia litteris non egeant; quod adsequar profecto, si instituta perfecero.* Oversat af Karl Nielsen i *Ciceros filosofiske skrifter*, bd. 3, 1970, s. 433-435.

På disse sidste sider taler Holberg med de romerske satirikers stemme, og han taler med Ciceros stemme som moralfilosof og som den der har opbygget en lødig nationalsproget litteratur og frigjort den fra udenlandsk afhængighed. Og her vil jeg mene at vi kan stole på ham. Holberg holder nok af at kokettere med sin egen troværdighed i sine Levnedsbreve og lege med sine læsere og lade dem føle sig på gyngende grund, og vi kan også være frustrerede over alt det han *ikke* fortæller om sit liv. Men hans portræt af sig selv som en middelvejens mand, en mand med selvironi og en moraliserende satirerforfatter og filosof med antikke aner – det er alvor. Som han selv siger, han lyver ganske vist i spøgefulde sammenhænge, men ikke i alvorlige.